

הרב פרופ' נחום רקובר

זכרתי ימים מקדם

זכרונות על הרצי"ה זצ"ל

ימי בראשית בישיבת מרכז הרב¹

לישיבת מרכז הרב הגענו אחרי חג הפסח של שנת תש"ט. היה זה כ-14 שנים לאחר פטירת הראי"ה קוק זצ"ל.

היינו קבוצה של צעירים שהגיעה מישיבת בני-עקיבא בכפר הרואה שהתלבטו בדבר המשך מקום הלימודים בישיבה גבוהה, מאחר שהישיבות הגבוהות הקיימות לא חנכו ברוח הארץ-ישראלית שבה התחנכנו בכפר הרואה. ואז התברר לנו כי הרב יעקב כלאב, שהיה הר"מ בשיעור הגבוה בכפר הרואה, עובר לירושלים, ומתעתד להקים ישיבה חדשה ארץ-ישראלית. ומכאן - החיבור היה ברור. ממשיכים עם הרב כלאב בירושלים.

ואכן, הרב כלאב, שהיה חניך ישיבת טלז ונחשב מגדולי התורה שבירושלים, הקים בירושלים ישיבה גבוהה חדשה, שהגרעין שלה היה חברי השיעור הגבוה בכפר הרואה שבאו עמו לירושלים. אמנם, אני לא למדתי בשיעורו של הרב כלאב, והייתי צעיר במקצת מן החברים האחרים, הייתי בן שש עשרה וחצי, אבל מאחר שבית הוריי היה בירושלים, שאלתי את הרב כלאב אם אוכל להצטרף. לאושרי הוא הסכים, והצטרפתי.

ישיבה זו הייתה הישיבה הגבוהה הראשונה והיחידה בעלת אופי ארץ-ישראלי, שתלמידיה הם מבני היישוב החדש. מגמתו של ראש הישיבה הייתה לעצב את מחנכי הדור החדש, שייעודם היה לשנות את פני החברה בישראל. רמת הלימוד הייתה גבוהה ביותר, הלימוד בסדרים - מוקפד ומבוקר. הרב כלאב הקפיד מאוד על שמירת הזמנים של הישיבה. פעם אחת, אחרו כמה תלמידים בדקות אחדות, וכשהגיעו לישיבה היה הרב כלאב עומד ומתבונן בשעונו, ונוזף במאחרים. בכל שבוע עברנו סקירה אצל ראש הישיבה על הדפים שלמדנו במשך השבוע, וראש הישיבה היה רושם הערות על כל אחד ואחד מאיתנו. כמו כן, הרגיל אותנו הרב כלאב לשאת דברים בפני החבורה שלנו כולה. בכל שבת בסעודה שלישית, שוחחו שנים מן החברים על נושאים שהם בוחרים בהם. כן דרשנו על פרשת השבוע בפני ציבור המתפללים שבמכון הארי פישל. כמובן שגם על אלה העיר הרב כלאב את הערותיו לכל אחד מן הדוברים. שיעורו של הרב כלאב היה שיעור מחנך בדרך לימוד הגמרא, כיצד לדייק בדברי התוספות והראשונים, כדי לחדור לכוונתם. ושיעורו היה גם שיעור מחנך לחיים. בתחילת כל שיעור, לימד הרב

1 כותרות המשנה נוספו ע"י העורך

כלאב קטע מספר "מסילת ישרים". כן נתן שיעור שבועי בתנ"ך ובמחשבת ישראל. וכאן בא ה"שידוך" של הישיבה עם ישיבת "מרכז הרב": הלימוד ב"סדר" הראשון, לפני הצהרים, היה ב"מכון הארי פישל", בשכונת הבוכרים, שבראשות חותנו של הרב כלאב, הרב דב קוק (אחיו של הראי"ה קוק), ואילו ה"סדרים" השני והשלישי היו בישיבת מרכז הרב, שדאגה גם לארוחות וגם לפנימייה לבחורים, בפנסיון גשטטנר שברח' החבשים.

לאחר זמן, התמזגה הישיבה באופן מלא עם ישיבת 'מרכז הרב', שבראשה היה הרב צבי יהודה זצ"ל, ומנהלה היה הרב שלום נתן רענן, חתנו של הראי"ה, ולמדנו גם ב"סדר" הראשון בישיבת 'מרכז הרב'. בישיבה היו באותה עת תלמידים לא רבים, בחורים ואברכים, ובהם היו גם גדולי תורה, הבקאים בש"ס כולו. בהם היו הרב יוסף קאפח, הרב מרדכי פרום, הרב אריה הורביץ, והרב שמואל שפירא.

באותן שנים היה הרב צבי יהודה עסוק מאוד בההדרה של כתבי אביו, הראי"ה זצ"ל. עם הצטרפותנו לישיבה, שמח שמחה גדולה. הוא נענה לבקשתנו ללמוד את כתבי הראי"ה זצ"ל, ולימד אותנו בחדרו הקטן, שהיה בזמנו חדרו של הראי"ה, שם הצטופפנו לשמוע את השעורים. בנוסף לשעורים, נתן הרב צבי יהודה תשומת לב מלאה לכל אחד ואחד מן התלמידים. מאחר שהיינו חבורה קטנה, שמנתה קצת יותר ממניין תלמידים, זכינו לכך שהרב צבי יהודה התעניין במצבו האישי של כל אחד ואחד, הן ברוחניות, בהתפתחותו הרוחנית, בלימוד ובתפילה, והן בגשמיות. עניינה אותו גם הופעתו החיצונית של התלמיד, ופעם הלך עם אחד התלמידים לחנותו של פרסטר ברחוב בן-יהודה לקנות לו מגבעת. בתקופה הראשונה, קבע לנו הרב כלאב גם שיעור בחסידות. בימי שישי, בצהרי היום, היינו מגיעים לבית הכנסת "באר שבע" שבשכונת בית ישראל לשמוע שיעור ב"תניא" מפיו של הרב משה לייב שפירא, שהיה ראש ישיבת חב"ד בירושלים. כששמע הרב צבי יהודה על קיומו של שיעור זה, לא העיר דבר, אבל אמר שמכאן ואילך נלמד בשבת אחרי הצהריים בביתו את "נפש החיים" של ר' חיים מוולוז'ין...

כשהתכוננו לבחינות הבגרות, נאלצנו, בימים הסמוכים לבחינות, שלא להשתתף בלימוד הרגיל בישיבה, ואז הציע כי את הזמנים הקבועים ל"סדרים" בישיבה נכוון להקדיש לבחינות במקצועות הקודש: תלמוד, תנ"ך, עברית (הדגיש את דברי הרמב"ם בפירושו ל"הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה" שבפרקי אבות, שעניינו הוא לימוד לשון הקודש), וגם דברי ימי ישראל ("בינו שנות דוד ודור"), ואילו לבחינות באנגלית ובמתמטיקה נתכונן בשעות שאינן מוקדשות לסדרים. אגב בחינות הבגרות, צריך לציין, שלגבי, חשב הרב צבי יהודה שראוי שאקדיש את כל זמני ללימוד התורה, ולא אגש להיבחן בבחינות הבגרות. אבי ז"ל, סיפר

שיום אחד נכנסו הרב צבי יהודה והרב רענן לבית המסחר שלו (שהיה בשכונת מחנה יהודה, אחרי שהערבים שרפו את בית המסחר שלו במרכז המסחרי ביום כ"ט בנובמבר) ושוחחו עמו שלא כדאי שאגש לבחינות. כששאל אבא על חברים אחרים שניגשים לבחינות, השיב כי שנים מהם תלויים באדם מסויים שעוזר להם, ולכן הם חייבים בזה, אבל אני הרי איני תלוי באדם זה. אבא ז"ל הוסיף והעיר על גישתו של הרב זצ"ל שיחסו לא היה שלילי בדבר לימודי חול, אבל לא ברור לי מה השיבו לו. ההבחנה כנראה הייתה בין בן-תורה, שראוי שיקדיש כל עתותיו לתורה, לבין אדם אחר.

כאשר ביקשנו בישיבה ללמוד לקראת קבלת סמיכה לרבנות, הסכים לך רק בתנאי שנלמד מסכת חולין כמו שלומדים מסכת בבא קמא, דהיינו שנלמד היטב את המסכת עם הראשונים, הר"ף והר"ן, ולאחר מכן, את הטור עם הבית יוסף והשולחן ערוך, ורק לאחר שקיבלנו על עצמנו לעשות כן, הסכים לך, ושיעורים אחדים במסכת חולין הוא נתן בעצמו. כשקיבלתי סמיכה לרבנות, סיפרתי על כך לרב צבי יהודה, ואז טפח על כתפי ואמר: "אה, יש לך דיפלומה...". כל-כך לא החשיב את התעודות.

היינו קבוצה קטנה מאוד של תלמידים, ונוצרו בינינו יחסי חברות יוצאים מגדר הרגיל. זכיתי ולמדתי בחברותא במשך שנים רבות עם ר' דב ליאור. אני, שהייתי גר בירושלים, הייתי מזמין חברים לסעודות השבת בבית הורי. גם ה"שבע ברכות" של ר' צבי טאו, נערכה בבית הורי.

בנוסף לסדרי הלימוד הרגילים, היינו נועדים יחד עם הרב צבי יהודה בערבי שבתות, ובשבתות אחר הצהריים. בערבי שבתות ישבנו סביב שולחן הלימוד שלנו, שהיה במרכז החדר הגדול שמאחורי בית המדרש, והרב צבי יהודה הטיל על כל אחד לומר דברים בפני החברים. נתתי באותם ערבי שבתות שיחות אחדות, על תורה, על ארץ ישראל ועל עם ישראל, ולבקשתו של יצחק אלפסי (כיום המומחה לחסידות, הרב ד"ר יצחק אלפסי, שמכהן כיום בתל אביב כרב של בית הכנסת שבו כיהן הרב ש' גורן ז"ל), מסרתי לו לפרסום שיחות אלו בכתב-עת בשם "חזון", שערך לארגון "נוער המזרח". כשהראיתי לרב צבי יהודה את השיחות הללו, הגיב ואמר שיש בזה משום (תהלים פט, כ) "אז דיברת בחזון לחסידך", שהרי את מה שדיברתי אז, בליל שבת, עכשיו הוא "בחזון", והרי אני ממוצא חסיד... פעם התבטאתי בכתב בביטוי "המון העם", בהבדל מתלמידי חכמים, והעיר לי שביטוי זה עשוי להישמע כזלזול, אף שבספרות החסידית הביטוי מצוי.

לאחר זמן, כאשר התווספו תלמידים חדשים, שבאו משיבת כרם ביבנה, משיבת הדרום שברחובות ועוד, "נתרבו הספסלים", ועברנו ללמוד באולם בית המדרש. הרב שלום נתן רענן החל לתת שיעורים שבועיים בהיכל הישיבה, והרב מרדכי פרום, חתנו, היה נותן שיעור יומי בחדר האמצעי לתלמידים החדשים.

פרק קנין תורה

באותה תקופה ביקשנו מהרב צבי יהודה שייתן לנו שיחה שבועית בהיכל הישיבה. אז התחיל הרב צבי יהודה ללמד בשיעורים אלו את פרק שישי שבפרקי אבות, פרק "קנין תורה". בפעם הראשונה שעלה הרב צבי יהודה לשאת דברים בדוכן שליד ארון הקודש, התרגש מאוד ופרץ בבכי, ואמר: כיצד יכול אני לעמוד ולתת שיעורים במקום שאבא זצ"ל נתן את השיעורים?! שיעורים אלה סביב פרק "קנין תורה" היו עולם ומלואו: תחילה - מהו לימוד תורה לשמה, ולאחר מכן בירור כל אחד מארבעים ושמונה דברים שהתורה נקנית בהם. דוגמאות אחדות מנושאים יסודיים שעליהם דיבר הרב צבי יהודה בשיעורים אלה:

היחס הראוי של האדם לתורה ולחכמי התורה (העיר, כי ב"יהי רצון" שאנו אומרים לאחר קריאת התורה בימי שני וחמישי, הלשון היא: "שיקיים בנו חכמי ישראל... בכל מקום שהם", משום שיש משמעות בהימצאם של החכמים, גם כשאינם אצלנו. החשיבות איננה בתועלת הישירה שיש לנו מקרבתם של החכמים בחינת "מאי אהנו לן רבנן"); עניינו של בן תורה, שמשותק להוסיף וללמוד, באופן ש"שיחת תלמידי חכמים צריכה תלמוד", היינו שתוכן שיחתם הוא שצריך ללמוד...; אהבת התורה - מהי, ועיקרו של לימוד תורה הוא: ללמוד וללמד;

היחס בין תורה שבכתב לתורה שבעל פה;
מערכת היחסים בין אדם לחברו;

כבוד הבריות בזיקה לכבוד הבורא ("אוהב את המקום, אוהב את הבריות" מוזכר ב"קנין תורה" גם בתיאורו של הלומד תורה לשמה, וגם כאחד מארבעים ושמונה דברים שהתורה נקנית בהם. והדגיש, כי מתוך שאוהב את המקום, הוא אוהב את הבריות).

ערכו של היחיד מתוך זיקתו לכלל;

עניינו של כלל ישראל וכנסת ישראל;

דרגות יש בקדושה: בעולם (מקום), בשנה (זמן) ובנפש (אדם);

היחס בין ישראל להקב"ה;

עניינה של ארץ ישראל (סיפר כי בהפלגת המשפחה, בעליית הרב לארץ, היו גם צלייניות נוצריות באוניה, ושאלו את אמו של הרב זצ"ל, מדוע היא באה לארץ, והיא השיבה כי זו הארץ הקדושה. ואז שאלה הרבנית: ומדוע אתן נוסעות לארץ, והן השיבו: הרי האלוהים שלנו קבור שם. והשיבה להן: לכן יש שם אלוהים מת, ואילו לנו יש שם אלוהים חיים. ומאוד נהנה לספר, כיצד קלעו הצלייניות להגדיר יפה במילה אחת את האמונה שלהן...).

נחזור לאמירת השיעורים ב"קנין תורה". הרב צבי יהודה התמיד באמירת השיעורים, ואני הייתי רושם את הדברים. לאחר מכן, מסרתי את כתב היד לנער

החמוד אברהם יצחק, שהיה בנו של ר' נתן רענן ז"ל, שהיה מקליד את הדברים במכונת כתיבה. למחרת הייתי מראה את הדברים המודפסים לרב צבי יהודה, והרב צבי יהודה ציין בהתפעלות את הדיוק שבכתיבה. דפי השעורים היו מונחים אצלי במשך שנים, עד שבני, הרב בנימין שיחי, נכנס ללמוד בישיבת מרכז הרב, ואמר שראוי ששעורים אלה יראו אור ויופצו לרבים. תגובתי הייתה שלא ניתן להדפיס כמות שהם את הדברים שנאמרו בשיחות בעל פה בלא שיעברו עריכה. אז נטל בני את המשימה הזו לידיו, וערך את הכתבים, תוך שימת לב רבה גם ללשון, לתחביר, ובדיוק הבאת לשון המקורות, וזאת בנוסף למאות רבות של ציוני מקורות לדברים הנרמזים בשיחות, מדברי חז"ל, מן התלמודים והמדרשים, מקורות מן הנגלה ומן הנסתר. אף הראה את הדברים לאחדים מתלמידי הרב צבי יהודה, להעיר את הערותיהם. בסופה של המלאכה הודפסו הדברים, וזכינו להביא את הספר "קנין תורה" לרב צבי יהודה, למיטת חוליו בבית החולים, והוא שמח שמחה רבה, נישק את הספר, ושיבח את המעשה. כנראה שזה הדבר האחרון בחייו שהביא לו קורת רוח.

שיעורים ומעשים

התכנסויות מיוחדות היו בימי ג' באלול, יום השנה של הרב זצ"ל, שבהם היו באים גם מתלמידי הראי"ה, וכן במסיבות חג החנוכה, שבהם ישבנו ליד שולחנות ערוכים בחדר הגדול של הרב זצ"ל. פעם הערתי לרב צבי יהודה, כי ראוי שגם את יום העצמאות נחוג במסיבה בישיבה בצוותא באולם הישיבה. אבל הוא טען כי אף שהרעיון הוא ראוי, הדבר מתנגש עם הנוהג שלו ביום העצמאות לצאת לרחוב בעת הריקודים שבעיר, לפתוח בשיחה עם המשתתפים, ולשאול: מדוע אתם רוקדים? מהו עניינו של יום העצמאות? ואגב פגישות כאלו, נוצרים קשרים ידידותיים שגורמים להתקרבות רבה לאמונת ישראל ולהבנת ערכו של היום הזה, וכן לקשרים אישיים שמצמיחים דברים חיוביים.

השבתי לו, שאולי ניתן ליישב את "שני הכתובים כאחד", שנחוג יחד במסיבה בישיבה, ולאחר מכן נרד כולנו יחד עמו לריקודים ברחוב. הדברים נתקבלו על דעתו, ומאותה שנה כך נהגנו, בקיום מסיבת יום העצמאות באולם הישיבה, ולאחר מכן, ריקודים בצוותא יחד עמו במרכז העיר. אמנם באותה שנה לא הייתי בישיבה ביום העצמאות, משום שנסעתי עם אבי ז"ל לחגיגת בר-מצוה של הנער אברהם יצחק, בנו של דודי הרב רפאל קוק, שהיה רבה הראשי של העיר טבריה (מי שכיום משמש כראש ישיבת מאור התלמוד ברחובות). היה זה לאחר שקיבלתי את הסמיכה לרבנות, וביקשתי גם מדודי ז"ל להיבחן ולקבל ממנו כתב סמיכה. הוא נענה לדבר, ולאחר מכן שלח לי בדואר כתב סמיכה, אבל הוסיף שמאחר שהוא נמנע מלתת כתב סמיכה לרווקים, תיכנס הסמיכה

לתוקפה רק לאחר הנישואין... לאחר זמן התברר לי כי גם הרב זצ"ל נמנע מלתת כתב סמיכה לרווקים.

אגב הסמיכה לרבנות, סיפר הרב צבי יהודה, כי הרב זצ"ל נתבקש פעם לתת כתב סמיכה למישהו, ולא נענה. כשביקש הלה להוכיח את ידענותו, אמר לו הרב, כשהוא מראה על אחד הספרים שהיו לפניו: אם זה היה מבקש, אפשר היה לתת לו? השיב לו הלה: בוודאי. חזר הרב והדגיש שוב על הספר: לתת סמכות לספר?... וכל זאת, אמר הרב צבי יהודה, משום שלדעת הרב אישיותו של אותו מבקש, להבדיל מידענותו, לא היתה ראויה שיקבל סמיכה. ושוב מעשה באחד שנשתבשו דרכיו ונתפס ברשת המסיון, ואותו אחד היה בידו כתב סמיכה לרבנות. הרב צבי יהודה חשש מאד מחילול השם העלול להיגרם, ודאג לכך שכתב הסמיכה כבר לא יהיה בידו...

בדבר הקרבה והאהבה הראויים לכל אחד מישראל, היה מרגלא בפומיה מה ששמע מאחד האדמור"ם, שלשון הכתוב הוא (דברים יד, א) "בנים אתם לה' אלוקיכם". בפסוק זה אין צורך לדרשת חז"ל, כפי שדרשו על הפסוק (ויקרא כג, ב) "אשר תקראו אתם מקראי קדש" – אל תיקרי 'אותם' אלא 'אתם', אפילו שוגגין, אפילו מזידין, וכאן הרי מפורש 'אתם', אם כן, 'בנים אתם' – בוודאי "אפילו שוגגין, אפילו מזידין".

באחד משיעוריו בהיכל הישיבה הזכיר את הפסוק (משלי י, יב) "ועל כל פשעים תכסה אהבה", והדגיש בהתרגשות רבה, כי אין משמעות הדבר שאין פשעים, אלא יש פשעים, ועל פשעים אלה תכסה אהבה! וסיפר כי במסעו הידוע של הרב זצ"ל להתיישבות בגליל לקירוב האחים, מזג הרב בהבדלה במוצאי השבת את היין במים, ואמר שעל אף שאין מוזגין את היין בהבדלה, משום שההבדלה צריכה להיות ברורה, אבל בנסיבות מיוחדות אלה ראוי למזוג. ואז הגביה הרב צבי יהודה את קולו וזעק, שמי שידע כמה יקר היה מנהג ישראל בעיני הרב, יבין את משמעותו של השינוי הזה מן המנהג.

נוסף על השעורים שלמדנו אצל הרב צבי יהודה, הוא הקרין מאישיותו, מהתנהגותו, מתגובותיו, מיחסו האישי הלבבי אל כל אחד ואחד, וממידותיו הנעלות.

כשיצאתי פעם מבניין הישיבה, ראיתי בכניסה לישיבה את הרב צבי יהודה ממתין, ומתלבט מאוד, ואז ביקש, אם אפשר, אולי, בבקשה... לומר לפלוני שהוא רוצה לראותו. כשפעם היה הרב צבי יהודה לא בקו הבריאות, בכה והתלונן כי אנשים טועים בו, בידענותו, בעוד שלאמיתו של דבר הוא אינו יודע כלום... אם הוא מזכיר "ירושלמי", אומרים עליו שהוא בקי בירושלמי, אם מזכיר מדברי הזוהר, אומרים שבקי בקבלה, ועוד טענות כיוצא באלו. כך התלונן ובכה מי שכל ספרות חז"ל הייתה "מונחת בכיסו".

הרב צבי יהודה הקפיד בענייני מאכלים. פעם הבאתי לו משלוח מנות בפורים, ולאחר כמה ימים הוא שאל אותי מי הכין זאת, ורק לאחר שנודע לו שאת האוכל הכינו בבית הורי, אכל זאת. אגב אכילה, פעם שאלתי אותו בתענית כיצד הוא מרגיש, והשיב לי שהוא אינו קשור לאוכל: הוא מסוגל לא לאכול שלושה ימים, וכן יכול לאכול יום אחד לשלושה ימים...

הרב צבי יהודה היה מ"בעלי הנפש", השליט בנפשו. היה זה באחת השבתות, שבה הלך לעולמו הרב ב"צ מאיר חי עוזיאל, שהיה הרב הראשי ו"הראשון לציון", והיה מידידיו הקרובים של הראי"ה. באותה שבת היו הלימודים בביתו כרגיל. הרב סועד ב"סעודה שלישית", כדרכו עם מצה בדבש, והלימוד - כמדי שבת בשבתו. לאחר צאת השבת – תפילת ערבית והבדלה, ואז פורץ הרב צבי יהודה בבכי מר, בלי מעצורים: "עכשיו מותר לבכות!".

כבוד הרבנות הראשית וכבוד גדולי תורה

כבוד הרבנות הראשית, יצירתו של אביו, הראי"ה זצ"ל, היה יקר בעיניו מאוד, הן כבוד הרבנות כמוסד והן כבודם של הרבנים הראשיים. בשמחת תורה היינו יוצאים בריקוד ברחובות ירושלים לביתו של הרב יצחק נסים, שהיה הרב הראשי, ה"ראשון לציון". וכך אמר: "ביום העצמאות אנו רוקדים לביתו של הנשיא (יצחק בן-צבי בזמנו), ובשמחת תורה לביתו של הרב הראשי".

מאוד הקפיד שביום העצמאות יהיה סדר התפילה כפי שהחליטה הרבנות הראשית לישראל, ומאחר שלא פסקו לומר הלל בברכה, כך נהגו בישיבה. אמנם היו בתי כנסת של חוגים מסויימים שנטו מדרך זו (כך היה במוסד הרב קוק, ובקיבוץ הדתי), אבל בישיבתנו, זו הישיבה המרכזית, ישיבת מרכז הרב, אנו מחויבים לפסקי הרבנות הראשית.

כשבאו אליו ובקשו ממנו שימליץ על מועמד מסויים לכהונת הרב הראשי, אבל בחירה זו הייתה כרוכה בהפסקת כהונתו של הרב המכהן, סירב בכל תוקף להביע את תמיכתו, על אף שהעריך מאוד את גדולתו בתורה של המועמד ואת זיקתו לבית הרב. בתשובה לשאלתם של המבקשים, אמר: הרי דעתי ידועה ומפורסמת... חזרו ושאלו: אם כן, הרב ממליץ על בחירתו, השיב שוב: אתם שואלים שנית אותה שאלה. והרי כבר אמרתי לכם שדעתי ידועה ומפורסמת, וכך נמשך הדבר בלא שהצליחו להוציא ממנו כל המלצה.

הרב צבי יהודה היה זהיר לא רק בכבודם של הרבנים הראשיים, אלא בכבוד תלמידי חכמים בכלל. פעם התארגנה נסיעה של ראשי הישיבות שהיו מאוגדים ב"מפעל התורה", לישיבות הארץ-ישראליות החדשות. הרב צבי יהודה הציע שאצטרף לנסיעה. ביקרנו בישיבת כרם ביבנה, בישיבת בני עקיבא שבכפר הרואה ובמדרשית נועם (אם אינני טועה, בישיבת בני עקיבא, הגיב על דברים

שנאמרו שם, והדגיש כי אין יוצרים קדושה. את הקדושה אנו מגלים!). כשהגיע האוטובוס הגדול לפרדס חנה, בו הייתה מדרשית נועם, אמר הרב צבי יהודה: עכשיו אנו נוסעים לביתו של הרב של פרדס חנה! לא הועילו התמיהות והספקות שהביעו אחדים מן המשתתפים. תגובתו הייתה פסקנית - כך היא ההלכה, שיש להיכנס תחילה לביתו של ה"מרא דאתרא"! וכך הגיע האוטובוס עם כל הרבנים אל הרב דיסקין, רב המקום, שהיה מופתע מאוד מן המעמד. יחס של כבוד היה לרב צבי יהודה לגדולי תורה, גם שחלק על דעתם. כך התבטא לא פעם על ר' יואליש, האדמו"ר מסאטמר, שהוא תלמיד חכם! ולאידך גיסא, בקנאות התבטא נגד אלה שמזלזלים בכבוד תלמידי חכמים, ש"אין תרופה" למכתם (שבת קיט ע"ב)!

הנהגותיו בקודש

דייקן היה הרב צבי יהודה בהתנהלותו – הכול מדוקדק כפי הנפסק בהלכה, ללא "קולות" איזה שהן. "שולחן ערוך מהלך"... היינו, שניתן ללמוד הלכות מהתנהגותו. זו המשמעות של "שימוש תלמידי חכמים". הוא עצמו נמנע מלפסוק הלכות. לכל היותר היה מפנה להלכות השולחן ערוך. כשנשאל על תספורת ביום העצמאות, שהוא בימי הספירה, הפנה את השואלים להלכת הרמ"א (שו"ע סימן תצ"ג, ס"ב) בדבר מי שהוא בעל ברית, והרי "כל ישראל יוצאים ביד רמ"א"...

לכל התייחס הרב צבי יהודה ברצינות. גם סקרן היה מאוד. כשניגנו הנגנים בתזמורת בישיבה בהקפות שניות, היה מתבונן בפעולותיהם של הנגנים בעניין רב. כשרנו בחגים, העיר פעם על אחד השירים שתכנו של שיר זה אינו הולם את שמחת החג.

הרב צבי יהודה היה בקיא בכל מכמני הלשון, ואף חידש כמה משמעויות בלשון העברית. וכך דקדק בלשון חז"ל בדקדוק רב. דוגמאות לדבר אפשר למצוא למכביר גם בדקדוק הלשון שבשיעוריו על "קנין תורה". כשחז"ל אומרים "הריהו כאילו...", פירש הדבר שהוא רק "כאילו" (לא כשימוש המלה כיום בפיהם של הצעירים והמשתבשים)... וכשחז"ל אומרים כ... הריהו כ... ולא אותו דבר. ושמעתי מאחי, הגאון ר' ברוך זצ"ל (שחיבר בעשרות כרכים פירוש לביאורי הגר"א, כפי חזונו של הרב שב"הרצאת הרב"), בשם הרב זצ"ל, שמשמעות האימרה "לעולם יהא אדם ענוותן כהלל ולא קפדן כשמאי", אינה ח"ו נתינת "ציונים" ודברי הערכה לדרכם של הלל ושמאי, אלא הכוונה לחיקוי מעשיהם, שהרי נאמר "כ"הלל ו"כ"שמאי. וכוונת דברים היא, שאם אתה מבקש לחקות את מעשי החכמים, תתנהג כמו הלל, אותו ניתן לחקות, ואל תתנהג כשמאי, אותו לא ניתן לחקות. ואין כאן דברים על הלל ושמאי המקוריים.

לא פחות מכך דקדק בלשון דבריו של אביו, הראי"ה זצ"ל. קנאי היה לתורתו של אביו, והעיר תדיר על דברים שנכתבו על משנתו בלא הדיוק הראוי. כנאמן דרכו של אביו, טען לעדיפות פרשנותו את דברי הרב. רק על אחד או שנים אמר שהם מכוונים נכונה לדברי הרב, בדרכו ובלשונו.

מעורבותו הציבורית

הרב צבי יהודה הגיב מפעם לפעם בעיתון "הצופה" לעניינים שעל הפרק מתוך המבט הרוחני הראוי. כך למשל כתב מכתב לעיתון, ובו הביע תדהמתו מן הידיעה, שאין חוק בארץ המחייב להציל נפש. הייתכן?! והרי מאז ומעולם היו אף הגויים יודעים שהרופא היהודי ייענה לקריאה בכל עת!

עקב קריאתו זו של הרב צבי יהודה, הכינותי בזמנו הצעת חוק בשם "לא תעמוד על דם רעך", הקובעת חובת הצלה, אבל הצעה זו לא זכתה ל"קבלת פנים" ראויה במשרד המשפטים. הטלת חיוב חוקי על אדם לפעול בשל חובה מוסרית, הייתה זרה לרוחם. עם בחירתו של הרב חנן פורת לכנסת, התייעץ עמי במה ניתן לקדם את החקיקה בארץ לאור ערכים יהודיים, ואז סיפרתי לו על הניסיון לקבוע את חובת ההצלה בחוק. הרב חנן פורת ז"ל, שהיה מתלמידי הרב צבי יהודה, נטל מיד על עצמו משימה זו, והגיש כחבר כנסת הצעת חוק פרטית שכותרתה "לא תעמוד על דם רעך". דרכו של הרב חנן פורת בזה לא הייתה סוגה בשושנים, ורק לאחר שנבחר כיו"ר ועדת החוקה חוק ומשפט של הכנסת, הצליח להביא לידי סיום את מלאכת החקיקה הזו, וכיום מחייב חוק שכותרתו "לא תעמוד על דם רעך" את הצלת הנפש.

על הדיווח בעיתונים, אמר שיש להיזהר בהתייחסות אליהם: אם היו מנסחים בימינו את המשנה בדבר פסולי עדות, בוודאי היו מוסיפים לרשימה גם את העיתונאים... על תיאור לא אמין או לא פרופורציונאלי של דברים, אמר שזוהי בעצם קריקטורה, שעניינה הוא בהבלטת נתונים שאכן קיימים, אבל בפרופרציות לא נכונות...

בשבתות אחר הצהריים, כשהיינו מתוועדים בביתו, פעמים היה הרב צבי יהודה קורא ומסביר את מאמריו, עם פרסומם בעיתון. לא היינו רבים באותן שנים, פעמים היינו בודדים, ופעמים הייתי לבדי בביתו. בהתוועדויות אלו היה מעיר הערות שונות מעניינה של פרשת השבוע. הרבה היה מדקדק בלשונו של "אור החיים" הקדוש.

הרב ש' גורן פרסם מאמר ובו מחשבות חדשות על תוקפו של היתר המכירה במציאות של ימינו. הרב צבי יהודה העיר הערות רבות על כך בשולי הגליונות של המאמר. כן הראה את הערותיו על מה שנכתב ב'עינים למשפט' השלם על בבא בתרא, בדבר 'רבנן לא צריכי נטירותא' והשלכתם על גיוס בני תורה למלחמה,

והרב צבי יהודה העיר בשולי הדפים הערות רבות לסתירתם של דברים אלה. איש האמת היה הרב צבי יהודה, ושיבח הרבה את הנצי"ב על שתיקן דבריו פעמים רבות, והתבטא "דברים שכתבתי – הדרי בי", או "טעות הם ביד".

הרב צבי יהודה שיתף אותנו בכל הקורות אותו. מעורבותו של הרב צבי יהודה במתרחש בציבוריות הישראלית, החלה לתת אותותיה גם בכך ששחרו לפתחו אישי ציבור שבקשו לא רק את דעתו, אלא גם היו מעוניינים בתמיכתו במהלכים ציבוריים שונים. ואלה היו לאו דווקא מחוגי הציבור הדתי.

אגב, נתן לי פעם רשימת הערות שהעיר על הצעת החוקה לישראל שהכין ד"ר ליאו כהן, מבכירי הסוכנות היהודית, באופן שתתאים יותר לגישה היהודית. כשנודע לרב צבי יהודה כי אדם בעל-שם עולמי בתחום תולדות עם ישראל, שהוזמן מחו"ל כמרצה אורח לאוניברסיטת בר-אילן, התבטא במחקריו בזלזול על חכמי ישראל, עמד בתוקף על כך שיפסיקו את העסקתו. הוא העמיד את האוניברסיטה במצב מביך, ואז באו אליו שרי ממשלה מן המפד"ל, לשדלו שלא לעמוד על דרישתו. אך ללא הועיל. הרב צבי יהודה עמד בקנאות איתן בדעתו. והתוצאה הייתה שהלה הפסיק ללמד באוניברסיטה.

אף בשאלות חברתיות הביע הרב צבי יהודה את דעתו. לקראת הבחירות לכנסת תמך גם ב"מזרחי" וגם ב"הפועל המזרחי", כשהלכו לבחירות לכנסת בנפרד, והסביר דעתו בדבר מעלתה של כל אחת ממפלגות אלה... כשבא אליו הרב מאיר כהנא הי"ד, כשעלה לארץ, שמח מאד להכירו ואמר שהוא משתוקק להצטלם עמו ליד הכותל המערבי. על התמודדותו בבחירות, אמר שראוי שגם הצליל הזה יישמע בכנסת.

ד"ר יעקב הרצוג, בנו של הרב הראשי, שהיה בתפקיד בכיר במשרד החוץ, והיה אחראי על מערכת היחסים עם הוותיקן, היה נכנס מפעם לפעם לרב צבי יהודה. אבל על תוכן שיחות אלה לא סיפר לנו. יחסו החרוף נגד הנצרות בא לידי ביטוי רב. בדרכו מביתו לישיבה היה עובר דרך רחוב הנביאים, ושם היו שלטים שהציב משרד הדתות ליד כל כנסיה: מקום קדוש. ועל כך הוא רטן 'קדוש'?! והרי הדבר ההיפך מזה! לאחר שנים, זרז בחורים מן הישיבה להפגין ליד בנייני האומה, כשהתקיים שם קונצרט בעל אופי נוצרי. הכיצד בבנייני האומה הישראלית יעשו כן!?

השקפות ודעות

סיפורים רבים היה מספר על עמדתם של גדולי ישראל ביחסם לגאולת ישראל ולתנועה הציונית. תיאר תיאור מקיף את אישיותם של תנאים, בבחינת "יראה בעל השמועה כאילו הוא עומד כנגדו", ושילב זאת בהצגת שיטתם, תוך הרכבת פסיפס מופלא מאימרותיהם וממעשיהם. הרב צבי יהודה היה מתאר

דמויות ואירועים בצורה מופלאה ומרשימה, פעמים תוך חיקוי והמחשה של אירועים שעבר ודבריהם של אישים שהכיר. היה משחזר מפגשים שהתרחשו לפני שנים באופן מדויק, כאילו מתרחשים הדברים ברגע זה. כך תיאר את ביקורו של הרידב"ז מצפת בבית הרב זצ"ל, ואת יחסי הידידות הרבה שבין שני האישים. פעם הביא הרידב"ז לרב את פירושו על הירושלמי, שבינתיים נדפס בדפי התלמוד הירושלמי, והרב דפדף בכתב היד תוך כדי שיחה עמו, והרידב"ז הרגיש עצמו נפגע ממה שהיה נראה לו כחוסר תשומת-לב של הרב לחיבור שכה עמל בו. אלא שבהמשך השיחה ביניהם העיר לו הרב ודן עמו, להפתעתו, על כמה מן החידושים שראה הרב בחיבור. ואז נרגע הרידב"ז.

כידוע, התנגד הרידב"ז ל"היתר המכירה" בשנת השמיטה, וכן כתב לרב, שהוא מסתפק באמונה כפי שהייתה לזקנתו, על פני ההתעמקות העיונית בענייני האמונה של הרב, ועל כך השיב לו הרב, שהוא מניח כי לזקנתו היתה בוודאי אמונה תמימה, אבל להנהיג את עם ישראל על פי אמונתה של זקנתו זה לא אפשרי. למרות חילוקי הדעות הללו, שררו יחסי ידידות אמיצים בין הרידב"ז לרב. כשהיה מגיע לבית הרב, היה מכריז בקול רם, כדי שתשמע הרבנית, שהוא הגיע... על מבקרי המקרא, המנתחים בבושר החי, היה מספר כמה סיפורים מבדחים, וכך הדגים את הגמגום שמגמגמים אלה הרחוקים מאמונה, כאשר מבקשים להציע פתרונות כביכול לשאלות הנוגעות לעניינים שמעבר לתודעה האנושית, ומגששים באפלה.

כשיצא לאור "תיקון יום העצמאות", ובו סדר התפילות וכן לקט של אמרות חז"ל ושל חכמי ישראל מן הדור הקודם בעניינה של גאולת ישראל, הובאה בקובץ זה גם אמרה של הרוגאצ'ובר. מאחר שהרוגאצ'ובר התנגד מאד לשיטת הרב, היה הרב צבי יהודה נרעש ותגובתו הייתה חריפה ביותר: מה עניינו בשמחה זו?!

אשר למשמעותה של הקמת המדינה, חזר והדגיש שיש בה משום התגשמות חזון הנביאים. בחדר הגדול שבו היינו מתפללים תפילת שחרית, ובו היו תמונות שונות של הרב ז"ל, של הגר"א, ועוד, היתה תלויה גם כן במזרח, צורת המנורה, סמל המדינה. באחר הימים, חשב אחד התלמידים שאין הדבר ראוי שב"מזרח", מקום שהשליח ציבור עומד, מקום שבדרך כלל יש את ה"שיוית", תהיה צורה זו, והסיר אותה. הרב צבי יהודה זעק על כך ביותר, ואותו תלמיד נאלץ לעזוב את הישיבה...

"בשוב ה' את שיבת ציון... אז יימלא שחוק פינו" – הסביר הרב צבי יהודה, שיש השוחקים ואומרים: וכי זאת הגאולה?! במעשים כאלה, ועל ידי אנשים אלה?! אלא שעלינו לדעת שאין ביכולתנו להבין בכול את דרכיו של הקב"ה, לא בהנהגת האדם ולא בהנהגת האומה ולא בהנהגת העולם. הרב צבי יהודה דיבר

הרבה על ה"פוליטיקה האלוקית", המכוונת הכול. לעניין הנהגת הציבור, הדגיש הרב צבי יהודה, שלא כל ראש ישיבה, גם לא כל תלמיד חכם חשוב, בכוחו לפסוק בענייני ציבור. לשם כך יש צורך בהכשרה מיוחדת, בידיעת "עיקרי התורה ואמונת ישראל", כפי שהם בספר הכוזרי, לר' יהודה הלוי (כלשון הגר"א), ובקי בדרכו של מהר"ל, ובהבנת עניינה של כנסת ישראל. היה איש אמונה בכל נימי נפשו, והדגיש כי אמונה קודמת לקיום מצוות – "יקבל עליו עול מלכות שמים ואח"כ יקבל עליו עול תורה ומצוות". כך נהג גם בקירובם של רחוקים - בלימוד אמונה! גם לנשים נתן הרב שיעורים באמונה, ואמר שאמונה אינה 'מצוה שהזמן גרמא', שנשים פטורות ממנה (אגב, על דבורה הנביאה שהייתה "אשת לפידות", אמר שיש נשים שהן כלפיד אש..., "פיירדיק").

כל כך זהיר ודקדקן היה הרב צבי יהודה בהרצאת דברים בענייני אמונה, ואף לא הסכים שתלמידיו יתנו שיעורים באמונה. אבל המציאות עשתה את שלה. הדרישה ללימוד אמונה גברה, והרב צבי יהודה היה עמוס ביותר בכל היממה בנתינת שיעורים ליחידים ולקבוצות, ואז גם הסכים שאחרים ילמדו. הראשון שהוא הסכים שילמד, היה ר' חיים דרוקמן.

הישיבה גרמה למהפכה תרבותית-חברתית ממש! פעם אחת במוצאי שבת, לאחר ההבדלה, כשהיינו בביתו, בא לבקרו גם גיסו הרב יהושע הוטנר, שהיה המנהל של האנציקלופדיה התלמודית, וגם המנהל של 'האגודה להוצאת כתבי הרב'. ובאותו ערב, התלונן ר' עוזי קלכהיים בפני הרב הוטנר, שיש צורך גדול בכתבי הרב, אבל אין להשיג את הספרים. הרב הוטנר, שכנראה לא השתכנע כי אמנם יש כיום צורך גדול בכתבי הרב, סיפר לר' עוזי מעשה בברון רוטשילד, שבא אליו אדם ואמר לו: הרי עשיר גדול אתה, ועם ישראל מצבו הכלכלי ירוד כל כך... השיב לו הברון רוטשילד: אכן אני עשיר ועם ישראל זקוק לכסף; בכמה אתה מעריך את עושרי, בכך וכך, וכמה יהודים יש בעם ישראל, כך וכך, מהו אפוא חלקו היחסי של כל יהודי בהון שלי? - חצי רובל! הא לך חצי רובל, ואל תבוא אלי בדברים על עם ישראל!... ואם כן, אמר לר' עוזי, היכנס מחר למשרדי שבבניין סנסור ברח' בן-יהודה, ואתן לך את הספרים הנחוצים לך, ומדוע תדבר על כך שעם ישראל זקוק לספרי הרב... עד כדי כך קשה היה להאמין, שאכן עם ישראל החל מתעניין בכתבי הרב, שהופכים אט אט לנחלת הרבים.

נחזור לעניינה של "מדינת ישראל". הרב צבי יהודה ראה בהקמת המדינה "קידוש השם", לא רק בעצם קיומה, אלא גם במעשיה. כך גם ראה בתאריך העברי שבחותרת הדואר על גבי הבולים, משום הכרזה קבל עם ועולם: היום כך וכך שנים לבריאת העולם!

את עוצמתה הכלכלית ועוצמתה הצבאית של המדינה ראה כהישג בעל

משמעות רוחנית. בחתונתו של הרב שאר-ישוב כהן, בנו של הרב הנזיר זצ"ל, היה החתן, שכיהן כרב הראשי של חיל האויר הישראלי, לבוש בחופתו במדי צה"ל. וסיפר הרב צבי יהודה, שהעיר לו אחד מאנשי היישוב הישן, כי המנהג בירושלים הוא שהחתן לובש "קאפטיין" וחובש לראשו את ה"שטריימל". ועל כך השיב לו הרב צבי יהודה, כי בדבר "קדושתם" של מלבושים אלה יש לו ספק רב, אבל בדבר קדושתם של מדי צה"ל אין לו כל ספק.

בשמחה רבה היה צופה במצעד הצבאי שהיה נהוג בימי העצמאות ברחובות ירושלים. על אלה שטענו כי יש בכך משום הפגנת היותה של המדינה מדינה מיליטריסטית (צבאית), הגיב, כי אנו גאים בצבאה של מדינת העם היהודי. היה מזכיר את דרשות הר"ן, על הפסוק (דברים ח- יז): "ואמרת בלבבך, כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה", שעל כך אומרת התורה (שם, יח): "וזכרת את ה' אלוקיך כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל". הביקורת היא רק על מי ששוכח שה' הוא הנותן לנו את הכח לעשות חיל.

אלו הם גרגירים אחדים מן הדברים שהיו בימים הראשונים שלנו בישיבה, שהיו גם ימיה הראשונים של הישיבה שנתחדשה בשנת תש"ט עם בואנו בשעריה, ושרטוטים בודדים מאישיותו ומעשיו של הרב צבי יהודה עמנו. וברוך ה' שיכולים אנו לברך כיום, על כך שמאז זכו אלפים רבים של תלמידים להסתופף בין כתלי הישיבה, ובודאי דרכו, דרך הקודש, תוסיף ותתברך, ורבים יוסיפו ויתגדלו לאור דרכו בקודש, וליהנות מזיוו של הענק הגדול, שאנו מציינים עתה 30 שנה לעלייתו לגנזי מרומים.

